

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТУ КОНТРОЛЮ

САРУХАНЯН Артем Самвелович - аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ

УДК 336.71:347.736:658.15

DOI: <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2023.4.45>

У статті розглядається сутність та особливості банківської діяльності як об'єкта контролю та визначається її значення для забезпечення фінансової стабільності держави та захисту інтересів вкладників і кредиторів. Проаналізовано правове регулювання банківської діяльності в Україні, зокрема положення Закону «Про банки та банківську діяльність», який встановлює правові засади створення банків, ліцензування, вимоги до капіталу, форми звітності та повноваження органів нагляду. Показано, що банківська діяльність є багатовимірною, оскільки охоплює управління ризиками, фінансові операції та забезпечення прозорості та підзвітності, що вимагає науково обґрунтованих підходів до контролю. Розглянуто багаторівневу систему нагляду, яка включає внутрішній аудит банків та незалежну зовнішню перевірку, зосереджуючись на координації цих рівнів для забезпечення превентивних та коригувальних заходів. Особлива увага приділяється ризик-орієнтованим методологіям, що передбачають оцінку фактичної схильності банків до ключових ризиків (кредитних, ринкових, ризиків ліквідності, операційних та ризиків недотримання вимог), впровадження стрес-тестування, цифровізацію позавійзного моніторингу, вдосконалення стандартів корпоративного управління та забезпечення прозорості фінансової звітності. Обґрунтовано використання КРІ та зваженого індексу ефективності контролю як інструменту для інтеграції різномірних показників та порівняльного аналізу ефективності наглядових заходів, а також

для обґрунтування рішень щодо перерозподілу ресурсів регулятора. Вказано на необхідність адаптації міжнародних підходів, зокрема Базельських стандартів, до національних умов з урахуванням макроекономічної нестабільності, геополітичних ризиків та специфіки міжвідомчої координації. Підкреслено роль сучасних інформаційних технологій, IT-аудитів, сценарного тестування та процедур якісної валідації даних для підвищення ефективності та надійності нагляду. Стаття формує теоретичну та методологічну основу для подальших досліджень банківського нагляду, окреслюючи його концепцію як категорії фінансового права та інструменту регуляторної політики, що дозволяє визначити межі, функції та об'єкти контролю, гармонізувати підходи з міжнародними стандартами та забезпечити ефективність наглядових процедур.

Ключові слова: банківська діяльність, контроль, ризикоорієнтовані методики, стрес-тестування, прозорість звітності, корпоративне управління.

Постановка проблеми

Банківська діяльність як складний соціально-економічний феномен виконує ключову роль у забезпеченні функціонування фінансової системи, мобілізації заощаджень, кредитуванні економіки та реалізації платіжних операцій. Сучасні банки діють в умовах інтенсивної конкуренції, швидкої цифровізації послуг і посилення міжнародних стандартів регулювання, що зумовлює множинність суб'єктів, інструментів та ризиків,

які потребують цілеспрямованого нагляду й контролю. Дослідження сутності банківської діяльності як об'єкта контролю надає змогу систематизувати її функціональні характеристики, встановити критерії ефективності контролю та окреслити межі відповідальності наглядових інституцій.

Постановка проблеми полягає у неоднозначності підходів до визначення предмета контролю в банківській сфері та виявленні прогалин у механізмах його реалізації. Попри наявні нормативно-правові рамки, практична реалізація нагляду ускладнюється динамікою фінансових інновацій, транскордонними операціями, появою нових видів ризиків (кіберризика, операційні та репутаційні ризики) і нерідко недосконалістю внутрішніх систем контролю в самих банках. Наведене створює ризики для фінансової стабільності, захисту інтересів вкладників та прозорості ринкової поведінки.

Отже, на основі викладеного актуальність дослідження визначається необхідністю вдосконалення інструментів і підходів до контролю банківської діяльності в умовах трансформації фінансового середовища. Результати такого дослідження сприятимуть підвищенню ефективності наглядових процедур, формуванню адекватних нормативних вимог, оптимізації внутрішнього контролю в банківських установах та посиленню захисту прав клієнтів. Наукове осмислення сутності й особливостей об'єкта контролю також має практичне значення для регуляторів, менеджменту банків і широкого кола зацікавлених осіб, оскільки сприятиме зниженню системних ризиків та підвищенню стійкості фінансового сектору.

Стан дослідження проблеми

У вітчизняній та зарубіжній науковій літературі, наприклад, [1–3], питання контролю банківської діяльності розглядаються у кількох взаємопов'язаних напрямках, які досліджувались такими ученими, як Касич А. О., Підкуйко О. О., Коротенкова І. М., Родченко С. С., Живко З. Б., Zuo L, Strauss J, Zuo L. тощо. Сюди відносяться теоретичні роботи окреслюють сутність банківської діяльності як економічного явища та норма-

тивно-правові засади контролю; прикладні дослідження зосереджуються на механізмах нагляду (придушенні ризиків, капіталізації, ліквідності) і моделюванні регуляторних вимог. Значна частина досліджень приділяє увагу еволюції міжнародних стандартів (наприклад, Базельські принципи), внутрішньому контролю та корпоративному управлінню як ключовим інструментам забезпечення фінансової стійкості банків.

Останні десятиліття акцент у дослідженнях змістився в бік ризик-орієнтованого нагляду, прозорості звітності та впровадження стрес-тестування як механізмів превенції системних загроз [4, 5]. Водночас окремі праці, наприклад, [5, 6] висвітлюють питання інтеграції внутрішніх систем контролю з зовнішнім наглядом, проблеми мотивації менеджменту та аудиторської незалежності. Дослідження прикладного характеру, наприклад, [7], накопичили значну емпіричну базу щодо впливу регуляторних змін на капітал і кредитну активність банків. Ці питання детально розкриті у наукових працях Васильчишина О., Світличної В., Дериволкова В. О., Адамика Б., Головкової Л., Крисанової Н., Добрика Л.

Нові виклики, такі, як, цифровізація банківських послуг, поява фінтеку, збільшення кіберзагроз, масивні дані та алгоритмічне прийняття рішень, змусили науковців і практиків звернути увагу на наглядові технології SupTech, автоматизацію нагляду і використання аналітики для моніторингу. Проте дослідження в цій сфері є фрагментарними, оскільки існуючі наукові дослідження, наприклад, дослідження Трусової Н. В., Чкан І. О., Тімашова В. О., Корольової О. А., Юрченка Д. Г. [8, 9], мають концептуальний характер або базуються на кейсах окремих юрисдикцій, що ускладнює формулювання універсальних рекомендацій.

Попри помітний прогрес, у методології вивчення контролю банківської діяльності зберігаються суттєві прогалини, до яких належать недостатньо розроблені індикатори якості контролю, обмежена кількість порівняльних міждержавних досліджень, слабка інтеграція кількісних і якісних підходів. Наведене створює потребу в системному дослі-

дженні сутності та особливостей банківської діяльності як об'єкта контролю, яке б узгодило теоретичні підходи, методики оцінки ефективності нагляду та практичні інструменти реагування на нові ризики.

Метою дослідження є встановлення сутності і характерних рис банківської діяльності як об'єкта контролю задля впорядкування ключових шляхів підвищення його якості. Завданням дослідження є визначення природи та специфічних аспектів банківської діяльності як предмета контролю для систематичного викладення основних напрямів підвищення якості такого контролю. Відповідно до поставленої мети у статті вирішено такі **завдання дослідження**:

1. Розкрити правові засади та значення банківської діяльності як ключового елемента фінансової стабільності та економічної безпеки держави.

2. Проаналізувати сучасну систему суб'єктів і механізмів контролю за банківською діяльністю в Україні, їхні повноваження, взаємодію та відповідність міжнародним стандартам нагляду.

3. Обґрунтувати доцільність впровадження ризикоорієнтованого підходу, цифровізації моніторингу та системи індикаторів ефективності (KPI) у процесах банківського контролю.

4. Запропонувати напрями вдосконалення правових, організаційних та технологічних основ банківського нагляду з метою підвищення його ефективності й стійкості фінансової системи України.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у розробленні зваженої моделі оцінювання ефективності банківського контролю, що інтегрує ризикоорієнтований підхід, стрес-тестування, цифровізацію контролю, удосконалення корпоративного управління та прозорості звітності в єдиний індекс ефективності для підвищення стійкості банківської системи України.

Виклад основного матеріалу

Відомо, що банківська діяльність – це сукупність фінансових операцій і послуг (залучення депозитів, кредитування, роз-

рахунки, операції з цінними паперами і валютою), що здійснюються в інтересах фізичних та юридичних осіб і функціонують у правовому полі, яке визначає межі, права й обов'язки учасників ринку. В Україні порядок її організації та здійснення регламентується Законом «Про банки і банківську діяльність» [10], що встановлює правові засади створення банків, ліцензування, вимоги до капіталу, форми звітності та повноваження наглядових органів. Правове регулювання, закріплене цим законом, формує рамки і процедури для системного нагляду та превентивних заходів, а через соціально-економічну роль банків контроль їх діяльності є необхідним засобом захисту прав вкладників, забезпечення фінансової стійкості та запобігання системним ризикам, тому він становить не формальність, а ключовий чинник макро- і мікрофінансової безпеки.

Банки, здійснюючи трансформацію термінів і ризиків на залучені клієнтські кошти, роблять навіть локальні проблеми джерелом потенційної системної нестабільності, тому потрібен профілактичний нагляд, здатний рано виявляти й стримувати накопичення ризиків. Під впливом цифровізації зростають інформаційні й операційні загрози (кіберінциденти, шахрайство, збої в автоматизованих системах), тож нагляд має охоплювати не лише кредитні й ринкові ризики, а й специфіку кібер- та операційних інцидентів, які швидко ескалюють [8, 9]. Отже, регулятори й банки повинні впровадити IT-аудит, оперативний моніторинг і сценарне тестування в стандартні процедури контролю.

Міжнародна фінансова інтеграція та впровадження базельських стандартів переводять пруденційний нагляд у ризикоорієнтовану площину [3]. У цьому контексті регулятори фокусуються на виявленні пріоритетних загроз і результатах стрес-тестів замість формальної перевірки всіх операцій, що підвищує ефективність використання ресурсів і вимоги до прозорості звітності. Водночас базельські методики пропонують кількісні підходи до оцінки ризиків і перевірені інструменти стрес-тестування, які потребують адаптації до національних реалі-

лій. Для України така адаптація є особливо важливою через макроекономічну нестабільність, геополітичні шоки та необхідність координації між Національним банком України, податковими й правоохоронними органами, тож наглядова модель повинна поєднувати міжнародні принципи з локальними механізмами реагування, забезпечуючи одночасно відповідність стандартам і оперативну здатність протидіяти внутрішнім ризикам.

Організаційні аспекти контролю вказують на багаторівневу систему: державний нагляд, внутрішні системи контролю банків та незалежний аудиторський контроль, кожен з яких виконує свої завдання й забезпечує профілактичні та коригувальні заходи. Пруденційний нагляд [11, 12] є центральним елементом зовнішнього контролю, при цьому він поєднує дистанційний моніторинг звітності, перевірку нормативів капіталу й ліквідності та виїзні перевірки, що дає регулятору змогу вчасно фіксувати наростання ризиків і ініціювати корекційні дії. Реалізація цієї моделі неможлива без чіткої організації рівнів контролю та скоординованої взаємодії між регулятором і банківськими установами.

Внутрішній контроль банку являє собою політику ризик-менеджменту, операційні процедури, функції внутрішнього аудиту, що тісно пов'язаний із пруденційним наглядом. Належне корпоративне управління й незалежність внутрішнього аудиту знижують ризик помилок і зловживань, а зовнішня незалежна перевірка підсилює довіру до звітності й прискорює виявлення системних невідповідностей між банківськими процедурами та очікуваннями регулятора. Координація аудиторських висновків із пруденційними перевірками сприяє оперативному реагуванню, проте ефективність контролю залежить від інституційної спроможності регулятора, а саме, наявності кваліфікованих кадрів, сучасних інформаційних систем для дистанційного аналізу та чітких методик оцінки ризиків. Без цього навіть прогресивне законодавство виявиться неефективним. Отже, постійний діалог між регулятором і ринком і адаптація внутрішніх процедур банків до оновлених пруденційних вимог

(наприклад, ініціативи Національного банку України щодо оцінки ризику і капіталу, див. рис. 1) є необхідними умовами успішних реформ.

Рисунок 1 ілюструє структуру п'яти основних напрямів актуальних ініціатив Національного банку України щодо вдосконалення оцінки ризиків і капіталу: підвищення вимог до капіталу (30 %), поліпшення методик оцінювання ризику (25 %), проведення стрес-тестування (20 %), зміцнення прозорості звітності (15 %) та цифровізація процесів контролю (10 %). Представлена діаграма демонструє пріоритетність пруденційних заходів, адже більша частина уваги й ресурсів зосереджена на питаннях капіталу та ризик-оцінювання, які мають вирішальне значення для стійкості банківської системи та її здатності протидіяти макроекономічним шокам.

Отже, на основі викладеного зазначається, що ключовими напрямками підвищення якості контролю банківської діяльності є впровадження ризикоорієнтованих методик нагляду, розвиток систем стрес-тестування, цифровізація дистанційного моніторингу, удосконалення корпоративного управління та посилення прозорості звітності. Ризикоорієнтований підхід зміщує акцент із формального дотримання нормативів на оцінку реальної експозиції банків до ключових ризиків – кредитного, ринкового, ліквідності, операційного та ризику недотримання вимог, що вимагає від регулятора використання кількісних і якісних показників раннього попередження та проведення вибірових перевірок найбільш уразливих установ. Для банків це означає посилення внутрішніх моделей ризик-менеджменту, підвищення відповідальності керівництва й ефективніший розподіл наглядових ресурсів. Стрес-тестування, як інструмент оцінки стійкості до кризових сценаріїв, має базуватись на якісному сценарному аналізі, достовірних макро- і мікропоказниках та враховувати взаємозалежність ризиків, інтегруючись у процеси планування капіталу та ліквідності. Цифровізація контролю дозволяє автоматизувати збір і обробку даних, застосовувати алгоритми машинного навчання для виявлення аномалій і ранніх сигналів

Ілюстративний розподіл напрямів ініціатив НБУ щодо оцінки ризику та капіталу

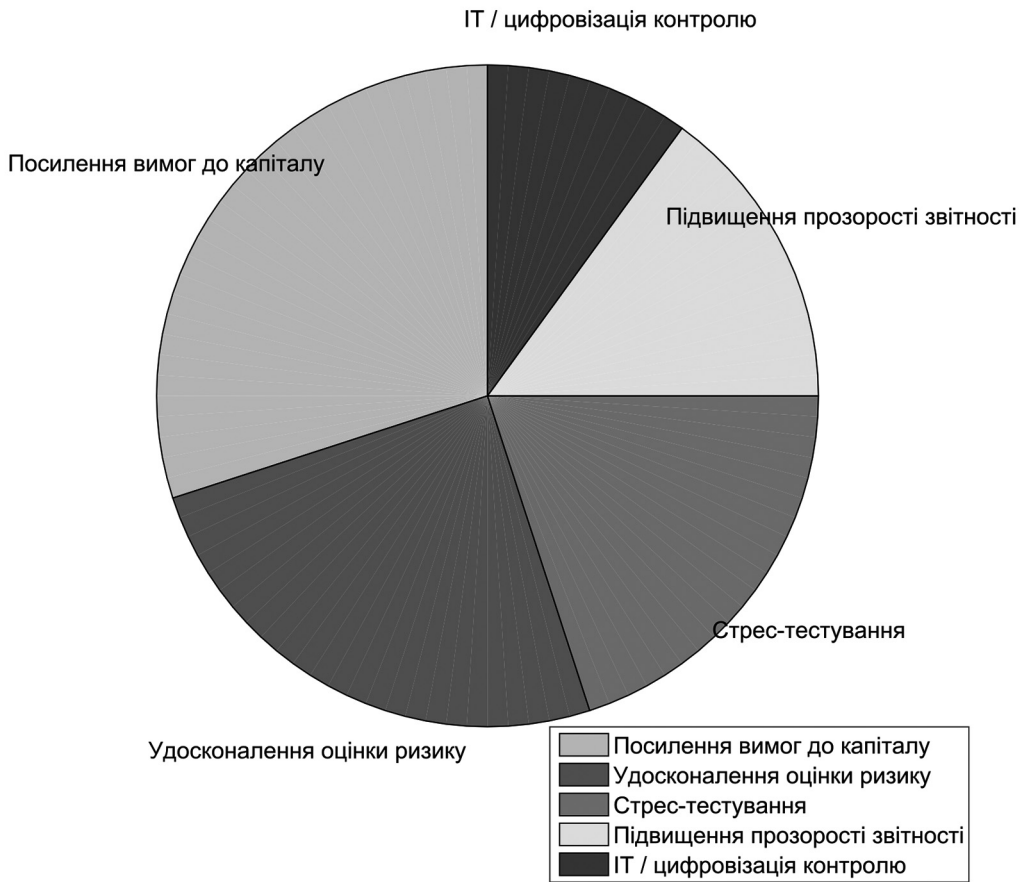

Рисунок 1 – Діаграма розподілу напрямів ініціатив Національного банку України щодо оцінки ризику та капіталу

погіршення фінансового стану, однак потребує сумісності форматів звітності, захисту інформації та прозорості моделей аналізу. Високі стандарти корпоративного управління зменшують агентські конфлікти, підвищують відповідальність керівних органів і забезпечують ефективний внутрішній контроль через незалежні комітети, чіткі політики конфлікту інтересів і збалансовані системи винагород. Прозора та уніфікована фінансова звітність створює основу для якісного нагляду, знижує інформаційну асиметрію й підвищує довіру вкладників і інвесторів, що вимагає гармонізації облікових стандартів, розширеного розкриття інформації про ризики та механізмів перевірки достовірності даних. Для ефективної реалізації цих напрямів необхідні інвестиції в інформаційні технології, підготовку персоналу, розробку

процедур валідації звітності та застосування дієвих санкцій за викривлення даних, що забезпечить підвищення якості контролю і стійкість банківської системи загалом.

Отже, узагальнюючи викладене, у табл. 1 представлено систематизацію основних напрямів удосконалення контролю банківської діяльності, серед яких виокремлено запровадження ризикоорієнтованих підходів (30 %), розвиток стрес-тестування (25 %), цифрову трансформацію дистанційного нагляду (20 %), підвищення стандартів корпоративного управління (15 %) та зміцнення прозорості фінансової звітності (10 %). Для кожного з цих напрямів наведено стислий науково обґрунтований опис, визначено відповідні індикатори результативності (KPI) та джерела даних для їх оцінювання.

Таблиця 1 – Напрями підвищення якості контролю банківської діяльності

Напрямок	Вага, %	Коротка характеристика	Приклад КРІ	Джерело даних
Ризико-орієнтовані методики	30	Систематизація ризиків та їх урахування у наглядних процедурах	Індекс концентрації ризиків	Національний банк України, внутрішня звітність банків
Стрес-тестування	25	Оцінка стійкості банків за кризових сценаріїв	Рівень достатності капіталу після тестів	Національний банк України, макроекономічні прогнози
Цифровізація моніторингу	20	Використання ІТ-рішень для дистанційного аналізу	Частка автоматизованих перевірок	Дані регулятора
Корпоративне управління	15	Підвищення відповідальності та прозорості менеджменту	Індекс незалежності ради директорів	Аудиторські звіти, внутрішня політика банків
Прозорість звітності	10	Доступність і якість фінансової інформації	Своєчасність публікації звітів	Публічна звітність банків

Подані вагові коефіцієнти відображають відносну значущість напрямів удосконалення контролю банківської діяльності в аспекті забезпечення фінансової стабільності та раціонального використання наглядних ресурсів. Для кількісного узагальнення результатів пропонується застосовувати зважений індекс ефективності нагляду, що розраховується як сума добутків вагових коефіцієнтів на нормовані значення відповідних КРІ, тобто, $Індекс = \sum w_i \cdot KPI_{norm}^i$, де $KPI_{norm}^i \in [0,1]$. Використання цього індексу дає змогу здійснювати порівняльну оцінку ефективності впроваджених політик у динаміці, аналізувати потенційні наслідки зміни пріоритетів та обґрунтовувати рішення щодо оптимального розподілу ресурсів регулятора.

Отже, у табл. 1 узагальнено пріоритети наглядової політики шляхом розподілу вагових коефіцієнтів між п'ятьма ключовими напрямками (з домінуванням капіталу та ризику) і формуванням відповідних КРІ, що надає змогу інтегрувати різномірні показники у єдиний зважений індекс ефективності нагляду. Запропонований підхід є доцільним для оперативного аналізу динаміки, порівняння результатів і прийняття

обґрунтованих управлінських рішень щодо перерозподілу наглядних ресурсів. Водночас нормування КРІ повинно бути методологічно виваженим із застосуванням міні-максимальної шкали, цільових орієнтирів або z-перетворення, що враховують різницю в масштабах і розподілах, аби уникнути викривлень через домінування змінних із високою дисперсією. Визначення ваг потребує валідації через експертну оцінку, аналітичний ієрархічний процес або оптимізаційні моделі на основі історичних даних, а також тестування чутливості за допомогою сценарного аналізу чи моделювання Монте-Карло, оскільки суб'єктивність ваг може істотно впливати на рейтинг банків і регуляторні висновки. Крім того, необхідно враховувати кореляції між показниками, запобігаючи дублюванню впливу КРІ (зокрема між коефіцієнтами капіталу та результатами стрес-тестів), і забезпечити деталізацію індексу за групами банків залежно від їхнього розміру та бізнес-моделі. Ефективне застосування індексу передбачає наявність достовірних і своєчасних даних, прозорих механізмів оновлення методології, а також чітко визначених порогових значень для інтерпретації отриманих результатів.

Висновки

Отже, банківська діяльність є складним багатовимірним об'єктом контролю, визначений Законом України «Про банки і банківську діяльність» і ключовий для фінансової стабільності держави. Її функції, від управління ризиками до забезпечення прозорості й підзвітності, потребують науково обґрунтованих підходів нагляду, які поєднують ризикоорієнтовані методики, цифрові інструменти та формалізовані індикатори. При цьому підвищення якості контролю одночасно захищає інтереси вкладників і кредиторів і слугує запорукою стійкості фінансової системи. Для подальшого формування теоретико-методичної бази дослідження контролю за банківською діяльністю необхідно чітко окреслити його поняття й зміст як категорії фінансового права та інструмента регуляторної політики. Це дозволить визначити межі, функції й об'єкти контролю, узгодити дефініції з міжнародними стандартами (Базельські принципи, рекомендації Міжнародного валютного фонду та Європейського центрального банку) і створити методологічну основу для аналізу ефективності наглядових процедур.

Література

1. Касич А. О., Підкуйко О. О., Коротенкова І. М. Роль державних банків у розвитку національної економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 4/2020. С. 35–40. doi: 10.32702/2306-6814.2020.4.35.

2. Родченко С. С., Живко З. Б. Фінансове шахрайство у банківській сфері: сутність, види та сучасний стан. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2020. Вип. 84, част. 3. С. 103–108. doi: 10.32782/2413-9971/2020-31-16

3. Zuo L, Strauss J, Zuo L. The Digitalization Transformation of Commercial Banks and Its Impact on Sustainable Efficiency Improvements through Investment in Science and Technology. *Sustainability*. 2021. Vol. 13, no. 19. 11028. doi: 10.3390/su131911028

4. Васильчишин О. Б. Фінансова безпека банківської системи України: філософські детермінанти : монографія. Тернопіль : Тернопільський національний економічний університет, 2017. 358 с.

5. Світлична В. Ю., Дериволков В. О. Організаційні аспекти здійснення банківського фінансового моніторингу. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип 15. С. 739–745.

6. Адамик Б. Аналіз застосування принципів ефективного банківського нагляду в Україні. *Наука молода*. 2011. Вип. 15–16. С. 152–156.

7. Головка Л., Крисанова Н., Добрик Л. Підвищення ефективності діяльності банку шляхом управління витратами. *Review of transport economics and management*. 2021. № 5(21). С. 134–142. doi: 10.15802/rtem2021/241874.

8. Трусова Н. В., Чкан І. О. Кіберзахист банківської системи України в умовах цифрових трансформацій. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету імені Дмитра Моторного (економічні науки)*. 2023. Том 1, № 47. С. 151–163. doi: 10.31388/2519-884X-2023-47-151-163.

9. Тімашов В. О., Корольова О. А., Юрченко Д. Г. Правові засади забезпечення кібербезпеки у банківській сфері. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 226–230. doi: 10.5281/zenodo.12936651.

10. Про банки і банківську діяльність : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III : станом на 28 квітня 2023 р.

11. Плотнікова М. В., Калусенко А. І. Поняття та зміст пруденційного нагляду за професійними учасниками фондового ринку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2017. № 6. С. 230–233.

12. Науменкова С. Ефективність пруденційного банківського нагляду: особливості методичних підходів. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2015. Вип. 10 (175). С. 46–54. doi: 10.17721/1728-2667.2015/175-10/8.

SUMMARY

The article examines the essence and features of banking activity as an object of control and determines its importance for ensuring the financial stability of the state and protecting the interests of depositors and creditors. The legal regulation of banking activity in Ukraine is analyzed, in particular the provisions of the Law "On Banks and Banking Activity," which establishes the legal principles of bank creation, licensing, capital requirements, reporting forms, and powers of supervisory bodies. It is shown that banking activity is multidimensional, as it covers risk management, financial transactions, and ensuring transparency and accountability, which requires scientifically sound approaches to control. The multi-level system of supervision is considered, which includes state prudential control, internal audit of banks, and independent external verification, focusing on the coordination of these levels to ensure preventive and corrective measures. Particular attention is paid to risk-based methodologies that involve assessing banks' actual exposure to key risks (credit, market, liquidity, operational, and compliance risks), implementing stress testing, digitalizing offsite monitoring, improving corporate governance

standards, and ensuring transparency of financial reporting. The use of KPI and the weighted index of control effectiveness as a tool for integrating heterogeneous indicators and comparative analysis of the effectiveness of supervisory measures, as well as for substantiating decisions on the redistribution of the regulator's resources, is justified. The need to adapt international approaches, in particular the Basel standards, to national conditions is indicated, taking into account macroeconomic instability, geopolitical risks, and the specifics of interagency coordination. The role of modern information technologies, IT audits, scenario testing, and qualitative data validation procedures to increase the efficiency and reliability of supervision is emphasized. The article forms the theoretical and methodological basis for further research into banking supervision, outlining its concept as a category of financial law and a regulatory policy instrument, which allows determining the boundaries, functions, and objects of control, harmonizing approaches with international standards, and ensuring the effectiveness of supervisory procedures.

Keywords: banking, control, prudential supervision, risk-based methodologies, stress testing, transparency of reporting, corporate governance.